

Приказ емпиријског истраживања утицаја религије на морал Војске

УДК: 355:

Др Јован Глигорић, пуковник

Применом модела доброг верника и корелација по најзначајнијим питањима, аутор емпиријски доказује утицај религије на кључна подручја војнопрофесионалне делатности и морала. Полазну хипотезу да религија позитивно утиче на морал припадника Војске доказује на основу резултата добијених емпиријским истраживањем стања религиозности у војној популацији и утицају религије на: (1) патриотске, друштвене и војне вредности, (2) мотивацију, (3) адаптацију на услове живота и рада у војној средини, (4) степен животног задовољства и личне среће, (5) однос према негативним појавама, (6) присуство правила верског морала у животу и понашању припадника војске, (7) ставове испитаника о питањима верског морала у Војсци и аспектама истраживања, на узорку од 2000 припадника Војске свих профила, аутор доказује да 87% припадника Војске верује у Бога, а 62% захтева хитно увођење свештеника у јединице и закључује да је једна од највећих духовних промена која се догодила у процесу трансформације Војске висок пораст религиозности њених припадника.

Поред високог нивоа квантитативне религиозности и добијених позитивних резултата по свим питањима, аутор примећује значајан тренд пораста њених квалитативних својстава, која, поред персоналне, представљају незаменљив потенцијал војничког патриотизма и надахнућа, изградње борачких врлина морала, које уколико се оплемене и правилно усмере, могу имати шире позитивне друштвене импликације за Војску и друштво у целини. На основу добијених високих вредности о утицају вере на морал припадника Војске, њихове утемељености у српском православљу и снажно изражене жеље и одлучности да у том духу породично живе и васпитавају своју децу, аутор закључује да се не ради о „помодарству“, „луком декору“, нити „покрету“ који је дошао са стране, како неки истичу, већ о аутентичној истинској потреби и жељи припадника Војске да, попут других грађана и хришћанских народа, у духу Божјег Закона живе, прилагођавајући властити и живот своје породице исконским начелима и вредностима српске православне цркве.

Кључне речи: религија, Бог, религиозност, верник, војник, морал војске.

Методолошки оквир истраживања ис тање религиозности у Војсци СЦГ

У оквиру израде докторске дисертације под називом *Утицај религије на морал Војске Србије и Црне Горе* реализовано је, крајем 2003. и

почетком 2004. године, и истраживање. У оквиру упитника од 70 питања примењен је облик Терстонове петостепене скале за мерење ставова. Конструисано је седам посебних скала са по десет питања, које мере утицај религије на: најзначајније патриотске и војне вредности (В-скала); на мотивацију (М-скала); на адаптацију, односно прилагођавање припадника војске на услове живота и рада у војној средини (А-скала); степен животног задовољства и личне среће (Теодиције) (З-скала); однос религије према негативним појавама у војсци (П-скала); присуство правила верског морала у животу и понашању припадника војске (Т-скала, која има улогу трансмисионе или базичне скале у истраживању) и ставове припадника војске о питањима верског морала у Војсци и утицају вере и верске традиције у актуелној ситуацији (МВ-скала). Испитивањем је обухваћено 2000 припадника војске – војника, ученика и студената, цивилних лица и старешина свих чинова и профила. У истраживању су примењене следеће предикативне варијабле: (1) статус у војсци, (2) школска спрема, (3) социјално порекло, (4) године старости и (5) религиозност (веровање у Бога).

Ради доследнијег тумачења добијених резултата неопходно је детаљније појаснити неке кључне појмове које смо користили у истраживању, као што су: „класична“ религиозност, „добар“ верник и синтагма „утицај религије“. Појам класичне религиозности узет је у конвенционалном смислу, на овај начин како су га користили сви познатији истраживачи религије у свету и код нас. У суштини, он подразумева да је реч о религији која је традиционално присутна на нашим просторима, да је православна, монотеистичка, дубоко срасла са народном традицијом и да је институционално дата кроз организацију Српске православне цркве. Религиозност је истраживана на основу личног исказа испитаника: „Да ли верујете у Бога“, као и појединих варијабли Т и МВ-скале, које на посредан начин осветљавају поједине квалитативне аспекте и карактеристике религиозности војне полиције.¹

У теоријском делу рада, на основу познатих црквених аксиома и устаљених правила понашања, која проистичу из српског православља, допуњених питањима седам скала, обликован је модел „доброг“ верника у војсци, чија провера је сагледана у односу на степен позитивног изјашњавања према најзначајнијим питањима изградње морала. Дакле, руковођени општепознатим искуством да се људи понашају у складу са својим знањем и верским опредељењем, очекујемо да појединац, у зависности од интензитета свог религиозног осећања, изражава спремност да се у складу с тим и понаша: брани отаџбину, покорава ауторитету, верује у највише државно и војно руководство,

¹ Ради лакше анализе ова корелација (религиозност) биће означена термином: укупна религиозност (корелација). Исто тако, њени поједини степени на петостепеној скали: потпуно верујем – изразити теисти; верујем – умерени теисти; не могу да проценим – неодлучни – неопредељени; не верујем – умерени атеисти; уопште не верујем – изразити (искључиви) атеисти.

лакше се прилагођава војној средини, реду, дисциплини и сл. Модел је примењен тако што су за сваку категорију религиозности испитаника (потпуно верујем у Бога, верујем, не могу да проценим, не верујем и уопште не верујем) сабирани само проценти заокружених позитивних одговора на скали (одговори под 5, 4 и половина трећег одговора – не могу да проценим). Упоређивањем разлика тих величина за свако питање – скалу између теиста и атеиста сагледавали смо утицај религије на морал. Тако је створена могућност да се путем корелација и позитивне разлике у одговорима дође до степена утицаја сваког питања и скале, а синтагма „утицај религије“ сагледа и прикаже као укупна синтетичка вредност. Поред тога, појединачна анализа тврдњи, посебно њихових корелација са осталим варијаблама, пружа додатна сазнања о појединим аспектима утицаја. У чланку ће бити презентовани само неки најрелевантнији статистички показатељи и укупни скорови скала на нивоу целог узорка, при чему се не улази у појединачну анализу, изузев у њеним случајевима где се то показало као значајно.

Од две хиљаде испитаника у Бога потпуно верује 628 или 31,4%, верује 977 – 48%, не може да процени 226 – 11,3%, не верује 114 – 5,7% и уопште не верује 53 или 2,7%. Ако се узму у обзир прва два и половина трећег исказа („Не могу да проценим“), проистиче да у Бога верује 87% припадника Војске, што је за 12,9 процената више у односу на резултате који су добијени на исто питање у истраживању 1997. године. С обзиром на војни статус, у Бога највише верују ученици и студенти (96,2%, затим војници (90,4%), старешине (81,6%), а најмање цивилна лица (76,3%). У односу на старост, у Бога највише верују испитаници старости од 15 до 25 година (91,9), затим од 26 до 35 година (88,9), од 36 до 45 година (77,9), а најмање, што је супротно општем религијском моделу и очекивањима, испитаници старости од 46 до 62 године старости (67,5%). Иако, у извесном смислу контрадикторни, добијени резултати према овом обележју не представљају веће изненађење када се зна да је ова категорија била најдуже захваћена процесима јаке атеизације. Разлика по овом обележју испитаника је највећа у односу на сва друга и износи 24,4%. Остали аспекти религиозности биће објашњени у анализама појединих скала, где се најбоље могу сагледати.

Резултати емпиријског истраживања утицаја религије на став према основним патриотским и војним вредностима

Из добијених резултата може се закључити да припадници Војске испољавају висок ниво патриотске свести према наведеним вредностима, при чему посебно високо вреднују став да част и достојанство народа треба сачувати и у најтежим искушењима (средња вред-

ност (СВ) = 4,75). С обзиром на статус, највећу оданост према слободи отаџбине у датом тренутку исказали су ученици и студенти (97,5%), затим старешине (96,6%), цивилна лица (91,9%) и војници (64,2%). Проистиче да се према овој патриотској вредности позитивно односи укупно 94,1% припадника Војске СЦГ. У односу на социјално порекло, отаџбини су и даље најоданији припадници земљорадничког (95%) и радничког (94,7%), а нешто мање службеничког (94%) и осталих професија (92%). У односу на религиозност (табела 01), најоданији слободи отаџбине су они који потпуно верују у Бога (96,6%), који верују (93,8%), који нису сигурни (91,8%), који мисле да не верују (94,8%) и они који мисле да уопште не верују (83,5%).

Табела 1

Структура односа припадника Војске према патриотским вредностима с обзиром на степен религиозности

Питања	Степен религиозности (веровање у Бога)				
	Потпуно верујем	Верујем	Не могу да проценим	Не верујем	Уопште не верујем
V1. Слободи и отаџбини	96,6	93,8	91,8	94,8	83,5
V2. Безбедности, суверенитету и независности	97,4	97,0	95,9	89,7	95,4
V3. Одбрани уставног поретка	97,8	96,6	95,1	94,3	96,6
V4. Поверење у највише војно руководство	78,7	75,5	65,2	68,4	61,3
V5. Поверење у највише држ. руководство	60,9	54,3	50,0	42,3	34,9
V6. Одбр. части и достојанства народа у најтежим ситуацијама	97,7	98,0	94,9	97,8	90,1
V7. Угледу Војске СЦГ	81,7	81,1	79,5	79,0	66,0
V8. Значајним херојима и истор. личностима	93,0	85,4	86,3	86,6	76,4
V9. Значају патриотизма у одбрани	97,2	95,9	82,3	61,8	60,3
V10. Понос на своју јединицу – ком.-устан.	95,4	95,7	92,7	92,5	90,5
СВ	83,6	87,3	83,7	80,9	75,5

Тврдња која се односи на безбедност, суверенитет и територијалну целокупност отаџбине, са СВ = 4,74 и стандардном девијацијом (СД) = (0,63) највише је вреднована у скали. Разлике одговора испитаника у погледу статуса, социјалног порекла, старости и школске спреме су мале. У односу на религиозност, оне су знатне и износе 7,9%. Поред малог броја испитаника који су негативно одговорили на ово питање – свега 1%, значајно је истаћи да су се теисти и атеисти према овој тврдњи скоро изједначили. Међутим, у односу на прво питање уочљива је значајна разлика у корелацији ове тврдње, што доказује да у одговорима испитаника има одређене недоследности. Слич-

ни резултати добијени су и на питање о одбрани уставног поретка, где разлика између испитаника који потпуно верују у Бога (97,8) и оних који мисле да не верују (94,3) износи 3,5%. Посматрана са аспекта идеалног модела, ова два питања у знатном степену откривају слику недоследних верника, посебно у другом случају. Чињеница да су се у позитивним ставовима према патриотским вредностима теисти и атеисти изједначили показује колико су те вредности доминантне код припадника војске, али, исто тако указује на постојање тзв. световне религиозности код испитаника, код којих слобода и отаџбина имају ореол највише светиње. Са становишта тестирања хипотезе, посебно су значајне потпуно сразмерне разлике у религиозности, које су добијене на питање о поверењу у војно руководство. Овде је јасно дошла до изражаја оштра диференцијација (26%) између категорије умерених верника (60,9%) и изразитих атеиста (34,9%). У овој варијабли се, у ствари, најбоље потврдило библијско правило да власт треба поштовати и односа према ауторитету („онај ко мач носи, од Бога је и треба му се покоравати“).

Међу варијаблама о патриотизму и традицијама највише је вреднован став да без обзира на то у којим се условима налазили, част и достојанство народа треба очувати (97,1%). Ниска корелација ове тврдње (0,08) није у складу са осталим добијеним вредностима, што показује да у одговорима испитаника има других ситуационих чинилаца који су утицали на тако високо вредновање. Вероватно је то последица револта и укушне политичке климе у вези са одлукама о приступању СЦГ европским и светским интеграцијама, што припадници Војске, са становишта слободарске традиције, доживљавају као извесно губљење части и достојанства. Разлике у погледу религиозности посебно су уочљиве у тврдњи која изражава однос припадника војске према значајним херојима и личностима из прошлости. Оне између испитаника који потпуно верују и уопште не верују износи 16,6%, што потврђује правило да је Српска православна црква била и остала највернији чувар традиције. Просечна стандардна девијација и релативно мала корелација ове тврдње упућују на закључак да је ово питање изазивало извесне недоумице код испитаника. Оне су се исказале као последица њихових садашњих политичких и идеолошких погледа и разлика у односу на хероје. С обзиром на статус, најпознатији став према овој вредности имају ученици и студенти (93%), а најмање војници (84,2%). Имајући у виду високу религиозност и остале индикаторе везане за ставове ученика и студената у истраживању, може се закључити да је ова патриотска вредност представљала значајан фактор њиховог опредељења за војни позив. За разлику од истраживања из 1997, где се ова варијабла чвршће везивала искључиво са варијаблама верске традиције и борбеног надахнућа, њена садашња чврста веза са питањима из А и, посебно, М-скеале, показује да надахнуће истакнутим личностима и херојима представља значајан фактор адаптације и мотивације војника током служења војног рока.

Да вера снажно утиче на патриотска осећања верника и да, у начелу, важи правило: бољи верник – већи патриота, емпиријски се потврдило и у овом истраживању. Наиме, по овом, традиционално најзначајнијем извору морала, по којем се мерила вредност целих поколења, добијена је и највећа разлика према питању религиозности у скали. Она између изразитих теиста (97,2%) и искључивих атеиста (60,3%) износи 36,9%. Изузев старости, где су добијене вредности једним делом супротне очекиваним, разлике по осталим обележјима испитаника су мале. Наиме, и овде се, попут религиозности, догодило да су се према патриотизму најпознатије определили испитаници од 15 до 25 година старости (93,4%), затим од 26 до 35 година (92,5), од 36 до 45 (90,2), док је код најстаријих припадника Војске (од 42 до 62. године) тај проценат најмањи (83,1). Иако ова чињеница о најстаријој категорији донекле поткрепљује нашу хипотезу (јер је однос према патриотизму у складу са религиозношћу ове категорије), она се тиме не може потпуно објаснити. Исказана разлика између најмлађе и најстарије категорије од 10,3% вероватно је последица искуства доживљеног при распаду СФРЈ, немарног односа државе и друштва према старешинама – херојима и крајње незавидног материјалног положаја Војске и њених припадника у друштву.

Резултати емпиријског истраживања о утицају религије на адаптацију припадника Војске

Добијени одговори на питања у скали указују да на адаптацију припадника војске највише утичу припреме пред најзначајније задатке, квалитет организације живота и рада, лични пример старешине и строго, али прилично, поступање претпостављених старешина према потчињенима. Квалитет организације живота и рада у касарни највише су вредновали испитаници који потпуно верују (86,4%), а најмање они који уопште не верују (71,7%). Из корелација ове тврдње са осталим варијаблама може се сагледати да на адаптацију испитаника у високом степену утиче постојање личног примера старешине, другарства и солидарности, задовољства гарнизонам, касарном, условима смештаја и др. Њене чвршће везе са варијаблама Т-скале наводе на закључак да се у вредновању војне организације код испитаника, односно њиховом прилагођавању, могу уочити значајни утицаји њихове религиозности и правила јеванђељског морала. То се посебно односи на питања задовољства културним животом, спортским активностима и здравственом заштитом и исхраном у касарни. Када се узму у обзир ниске средње вредности и високе стандардне девијације ових питања, с једне, и висока разлика у религиозности, с друге стране, проистиче да су се верници у одговорима на ова питања знатно диференцирали од осталих испитаника, при чему су правила верске аскезе знатно утицала на њихово лакше прилагођавање војној средини, односно њихово израженије задовољство.

Резултати емпиријског истраживања утицаја религије на мотивацију и негативне појаве

Од понуђених питања у скали припаднике Војске највише мотивише војничка строгост и правичност (91,6%), радна атмосфера у колективу (91,2%), правично вредновање резултата рада (90,6%) и правилан однос претпостављених старешина (91%). Најмање их мотивише (демотивише) несанкционисање негативног понашања и нерeалност захтева старешина. Приметно је да су другарство, сарадња и узајамна помоћ, наспрот ранијим истраживањима, сада релативно нише вредновани. Скраћење војног рока, већа могућност избора гарнизона, чешћи викенди и одсуства и укупно краће време проведено у војној средини, као и неке промене у међуљудским односима, умањили су значај ове традиционално најзначајније вредности војничког живота. У односу на степен религиозности, о војничкој строгости и правичности најпозитивније су се одредили они који потпуно верују – 92,2%, затим верују – 92,4%, не могу да процене – 90,6%, не верују – 90,4% и који уопште не верују – 87,7%. Дакле, ову јеванђељску врлину која има велики значај у Војсци, изузев оних који уопште не верују, скоро поједнако су вредновали и сви остали. Разлика између теиста и атеиста у овој тврдњи износи 4,7%. Поред чврсте корелације са осталим тврдњама у скали, посебно са варијаблом која се односи на вредновање резултата рада (0,64), ова тврда је у значајним корелацијама и са питањима из А-скале, посебно варијаблом А3, која се односи на значај личног примера старешине у раду са људима. Слично претходном, највеће поверење у претпостављене старешине исказали су припадници који верују (91,9%), а најмање они који уопште не верују (77,4%). Мада су мишљења у погледу статуса доста уједначена, највеће поверење у претпостављене старешине показали су ученици и студенти (93,5%), а најмање цивилна лица (91,2%), што се у потпуности подудара са степеном религиозности ових категорија. Разлика у погледу религиозности посебно је дошла до изражаја у осмој тврдњи – оцени радне атмосфере у колективу. Она је највећа између категорије умерених верника и изразитих атеиста, и износи 14,6 процената. Поред значајних корелација са тврдњама унутар скале, ова варијабла је у значајним везама са осталим питањима у упитнику која се односе на психо-социјалну климу у колективима. Њиховом детаљнијом анализом може се закључити да се саборност коју вера даје вернику испољава као значајан позитиван предиспозициони фактор у стварању и вредновању укупне позитивне климе у колективима. То је уочљиво на питању другарства, где разлика између исте категорије износи 7,5%.

Најјединственији у одговорима у скали били су испитаници који су одговарали на питање о поштовању правила у раду и понашању. Вредност добијених одговора у потпуном је складу са степеном њихове религиозности. Разлика у оцени ове тврдње између искључивих теиста и атеиста износи 11,7%. Ово питање, поред опште корелације

(0,11), koja je najveća u skali, u tesnoj je vezi sa ostalim tvrdnjama koje se odnose na varijable A i T-skale, posebno T7, da bez vere nema morala, i T10 koja se odnosi na zastupljenost verskog ponašanja u породичном животu. Izuzev religioznosti, tvrdnja nije u čvršćim vezama ni sa jednom drugom nezavisnom varijablom. Pored ostalih pokazateља и, posebno, важне корелације о заступљености verskog живота, ова чињеница знатно иде у прилог добијеној verskoј структури испитаника, тј да је вера снажан извор моралне свести и да, сразмерно интензитету религиозног осећања, утиче на склад између веровања и понашања. То потврђују и високе обрнуто сразмерне корелације у мишљењу верника о негативним појавама. Укупна позитивна разлика износи 3,9%. Она је посебно изражена између категорије – *верујем* и *уопште не верујем* и износи 1,1%. Вредности по осталим обележјима узорка су доста уједначене. Може се запазити да је веома висок проценат испитаника који нису сигурни у своју пoboжност и да су се у овој скали дистанцирали од атеиста и по својим ставовима приклонили групи верника. Имајући у виду да је овде религиозност мерена на посредан начин, може се претпоставити да многи од њих своје стварне религиозности нису довољно ни свесни.

Табела о негативним појавама уврштена је у истраживање како би се на основу корелација проверио други (негативан) пол утицаја религије на морал, односно у каквом су односу религија и верници са негативним појавама које имају посебно тешке последице по морал војске. Може се запазити да су изузев једног питања, на сва остала добијене негативне корелације. Минимална позитивна корелација (0,01) на питање међусобног поверења говори да су искуства испитаника веома позитивна, али да о versком животу постоји одређено поверење међу испитаницима. На основу добијених вредности проистиче да преокупираност припадника војске личним проблемима (CB=4,28), кршење закона и прописа (CB=2,51), небрига о људима (CB=2,00), неповерење (CB=1,52) и непоштовање личности (CB=1,50) најнеповољније утичу на припаднике Војске. Може се закључити да су испитаници, с обзиром на религиозност, „најосетљивији“ на крађе и пљачке (-0,07), подједнако на малтретирање потчињених, недисциплину и самовољно удаљавање из јединице (-0,05) и невојничко понашање (-0,04). На основу разлике у религиозности може се извести општи став да религиознији припадници Војске умереније реагују на неке појаве које код атеиста изазивају веће незадовољство. То се, вероватно, може објаснити израженијом особином трпљења код верника и њиховим толерантнијим етичким погледом на човека као грешног (греховног) бића. На већину питања у скали добијени су доста уједначени одговори по свим обележјима испитаника, укључујући и религиозност. Значајнија поларизација између теиста и атеиста исказана је у одговорима на питања у вези с небригом о људима (25,5%) и самовољним удаљавањем из касарне (15,4%). Анализом корелација унутар скале могу се добити значајне поруке у вези с негативним појавама, као што су: велика међузависност између недисциплине и

малтретирања потчињених (0,52), малтретирања и самовољног удаљавања (0,54), недисциплине и невојничког понашања (0,57) и сл.

Резултати емпиријског истраживања утицаја религије на опште задовољство и душевно здравље припадника Војске

Вера као вредност, идеал, психолошка чињеница и поглед на свет испуњава и прожима човеково Ја и путем светих тајни, литургијске саборности, уздања у Божју помоћ и других чинодејстава представља значајан „генерализовани ресурс отпорности“ и, као таква, вишеструко утиче на здравље и опште благостање човека. Богата традиционална искуства пасторалне психологије Српске православне цркве упућује на потребу и оправданост сагледавања морала у склопу таквих религијских утицаја. У том истраживању се, пошло од претпоставке да се, с обзиром на дубину религиозности, може говорити о изражености тих утицаја на морал припадника Војске и да се ти ефекти, без обзира на сву сложеност мерења, путем корелација и структуре религиозности испитаника, могу, као разлике, изразити у резултатима истраживања (табела 2).

Табела 2

Структура односа према задовољству с обзиром на религиозност

Питања	Степен религиозности (веровање у Бога)				
	Потпуно верујем	Верујем	Не могу да проценим	Не верујем	Уопште не верујем
31. Задовољство самим собом	85.3	81.1	75.4	75.9	62.2
32. Задовољство здравственим стањем	77.1	64.2	64.2	4.4	52.7
33. Задовољство гарнизonom	69.9	68	72.1	63.9	54.8
34. Задовољство професијом	66.6	71.6	67.4	66.2	63.5
35. Задовољство резултатима рада	64.2	73.5	72.1	76.3	66.5
36. Задовољство породичним животом	71.6	72.4	71.8	72.8	59.5
37. Задовољство успехом у школи	88.2	86.8	86.8	86.2	84.8
38. Задовољство начином превазилажења животних искушења и тешкоћа	79.1	76	74.1	75.9	76.3
39. Задовољство начином превазилажења недостатка материјалних средстава	71.5	72.2	85	72.8	80.4
310. Однос према личној срећи	86.7	83.8	78.5	77.2	66.3
СВ	75.8	75.1	74.4	73.2	66.7

Иако се ради о веома сложеним условима у којима припадници војске живе и раде, добијени резултати о питањима њиховог душевног

здравља у високом степену су охрабрујући. Собом је задовољно 81,5% припадника Војске. Са средњом оценом 3,90 ова тврдња је по рангу на другом месту у скали. Без обзира на то што је ово питање, са становишта коначног опредељења испитаника, изгледало сложено, проценат неопредељених је релативно мали (10,7%), што пружа могућност високог степена поузданости у интерпретацији добијених резултата. У погледу статуса испитаника, проистиче да су собом најзадовољнији војници (87,4%), затим ученици и студенти 92,2%), старешине (77,4%), а најмање цивилна лица (71,9%). У погледу религиозности уочавају се знатно веће разлике. Најзадовољнији су они испитаници који потпуно верују 85,1%), а најнезадовољнији они који уопште не верују (86,2%). Разлика по овом обележју од 23,2% је уједно и највећа у скали. Добијена позитивна корелација 0,16, као и значајне корелације са осталим тврдњама, показују да је задовољство самим собом највећим делом условљено здравственим стањем, начином превазилажења животних тешкоћа и животом у духу верских начела. Такође чвршће корелације ове тврдње са варијаблама Т и МВ-скеале указују на већу потребу верске едукације и контакта са свештеником. Када се ови резултати упореде са резултатима наредне тврдње о телесном здрављу може се закључити да је војничка популација здравија душевно него телесно. Проистиче да су најздравији уједно и најрелигиознији *77,1%), а најболеснији они који уопште не верују. Разлика између њих износи 24,4%. Значајна укупна корелација по овој тврдњи од 0,18, такође, потврђује значај утицаја вере на душевно здравље.

Значајан теоријски став да верник свој целокупни верски простор доживљава јединственије и снажније, да се лакше одваја од своје уже средине, потврђен је овим истраживањем. Наиме, проистиче да задовољство гарнизона у коме живе и раде највише испољавају припадници Војске који потпуно верују (69,9%), затим они који верују (68%), знатно мање који не верују (63,9%) и најмање они који уопште не верују (54,8%). С обзиром на статус испитаника гарнизона су најзадовољније старешине, ученици у студенти, цивилна лица, а најнезадовољнији војници. Иако је корелација ове тврдње са укупном религиозношћу позитивна, она је доста ниска. Њена корелација са варијаблама из Т и МВ-скеале је, такође, доста ниска. Остварене значајне корелације са тврдњама из В, А и З – скеале, посебно З6 – 0,43 (задовољство породичним животом), показују да је задовољство гарнизона условљено патриотским вредностима, степеном задовољства на послу, здравственом заштитом, а код старешина највише породичним разлозима. Значајно је истаћи низак степен задовољства припадника војске својом професијом и релативно висок степен задовољства постигнутим успехом у школи, што по средњој вредности заузима највиши ранг у скали. Добијена средња корелација

од 0,30 са успехом у школи на убедљив начин оповргава неке теоријске (просветитељске) тврдње да религија пасивизира и заглављује човека. Две мале, али негативне корелације у скали, које су добијене у односу на укупну религиозност о задовољству резултатима рада (-0,06) и начина превазилажења недостатка материјалних средстава (-0,005), на изванредан начин, знатно одступају од теоријских сазнања о „добром вернику“ и укупних резултата истраживања. Може се претпоставити да, у контексту садашњег времена и пада моралних вредности, верско убеђење за многе честите и поштене људе представља озбиљну препреку да лакше дођу до новца.

Религија, тврде теолози, својом саборношћу и тајном васкрсења обесмрћује живот и ономе ко је укључен у те њене свете тајне пружа прибраност и духовно смирење, које не може пружити ниједна друга област људског духа. Многи у свету, теисти и атеисти, слажу се са чињеницом да је с умирањем вере о промисли Господњој, умирала и идеја о вечности, смислу и укупној срећи човека. Не улазећи у проблем мултидимензионалности појма среће, руководећи се истином „да је несрећан човек увек незадовољан човек (Ј. Дучић), уврстили смо ову варијаблу у скалу да сагледамо колико дубина „осаборњења“ у Богу рађа ниво властите саборности и среће испитаника, те да је на тај начин доведемо у везу са моралом Војске. Одмах на почетку, потврдио се познати Дучићев став – да је веома мало изразито срећних и несрећних људи. Наиме, од две хиљаде испитаних 19,7% каже да су веома срећни, 53,8% срећни, 19,6% не могу да процене, 5,7% да су несрећни и само 1,3% да су веома несрећни. Из ових података проистиче да је срећно укупно 83,3% припадника Војске. Добијене разлике у односу на статус и социјално порекло су мале (до 2%). Најсрећнији су војници (86,6%), затим ученици и студенти (83,8%), старешине 82,1%, и знатно мање цивилна лица (76,6%). У погледу социјалног порекла испитаника добијене вредности су доста изједначене. За разлику од ранијег истраживања, карактеристично је да су земљорадници несрећнији у односу на остале социјалне категорије, док су у погледу школске спреме најсрећнији испитаници са основним, а најмање са вишим образовањем. У односу на религиозност разлике су доста изражене. Она између искључивих теиста и атеиста износи 20,4% чиме се на најбољи – емпијски начин – потврђује постављена тврдња о позитивном утицају вере на срећу човека. Укупна позитивна корелација са религиозношћу (0,18), као и чврсте везе ове тврдње са варијаблима осталих скала показују да, од понуђених варијабли, на срећу испитаника највише утиче задовољство собом, здравствено стање, ниво задовољавања културних потреба, ниво поверења у људе, сарадња и узајамна помоћ и задовољство дужношћу.

Резултати емпиријског истраживања ставова припадника Војске о утицају религије на морал

У теоријском одређивању појма морала Војске, као његова битна одредница, истиче се да је он *део морала друштва*. Зато је у истраживању било нужно да се утврди степен присуства основних вредности верског морала у војном популацији, односно степен њихове верске идентификације и емотивног нивоа у прихватању кључних догми, како би се могло говорити о степену њиховог утицаја на понашање и морал.

У истраживању су прикупљени ставови испитаника о потреби црквеног крштења, венчања, слављења крсне славе и верске сахране као најбитнијим одредницама српског православља, којима је Србин традиционално био везан за Цркву, а које су, са становишта морала и одбране вере и нације, имале највећи црквени и национални значај (табеле 3 и 4).

Да сваки Србин треба да се крсти, венча, слави крсну славу и сахрани према верском обреду потврдило је укупно 70,5 испитаника. Средња вредност ове тврдње је 4,35 и по рангу је на првом месту у скали. Познато је да су ови индикатори и у време најжешће атеизације друштва били најмање захваћени процесом верске ерозије. Истраживања у то време показала су да се ни тада људи нису одрицали свог православног порекла. Уз све мере социјалистичког борбеног атеизма, пријем у Савез комуниста Југославије није подразумевао (нити је то ко захтевао) исписницу из Српске православне цркве, као што, нажалост, отворено данас захтевају неке секте и друге квазиверске организације у реализацији својих програма верског и националног одрођавања. Процент позитивних одговора по овој тврдњи би, вероватно, био већи да се у питању тражило изјашњење о православном пореклу, као битној одредници нације. Пошто се тражио однос према више индикатора, изјашњавање је подстицало и одређен степен преиспитивања властите партиципације у њима, што многи испитаници искрено нису желели да признају у том моменту. Висок проценат позитивног изјашњавања испитаника на негативном делу скале (82,3%) који нису сигурни у своју религиозност, који не верују (64,9%) и оних који уопште не верују (56,5%) на најбољи начин поткрепљује тврдњу у националној одредници православља. Поред чврсте везе са осталим варијаблама у скали, ова тврдња посебно корелира са питањима која се односе на традицију, чиме је потврђена традиционална симбиоза вере и традиције у српском православљу.

Религија и (верски) морал

Мишљење (тврдње)	Фреквенција одговара у %								
	1	2	3	4	5	1+2 +1/2 3	СВ	Сд	КОР.
T1. Потреба да се сваки Србин крсти, венча, слави крсну славу и верски сахрањи	62.4	21.4	8.2	5.4	2.7	87.9	4.35	1.01	0.34
T2. Бог – извор највише правде, истине, доброте и љубави	37.3	31.6	21.2	6.9	3.2	79.5	3.92	1.06	0.60
T3. Веровање да ће свако полагају рачуне пред Богом за живот и поступке у овом свету	33.0	27.1	27.6	7.5	4.9	73.9	3.76	1.13	0.60
T4. Веровање у сведошег и свуда присутног Судију-Бога	32.8	28.9	27.4	6.4	4.6	75.4	3.78	1.10	0.58
T5. Веровање у истину: „Ко на небо плује на образ му пада“	37.3	34.9	21.7	3.8	2.5	83.0	4.01	0.98	0.49
T6. Веровање у потребу да се увек понаша у духу Божјег моралног закона	36.0	36.4	20.1	5.3	2.3	82.9	3.98	0.98	0.40
T7. Веровање у тврдњу да без вере нема морала	29.4	32.4	27.0	7.6	3.6	75.3	3.78	1.06	0.51
T8. Искуство у вези са милошћу, даром, опоменом и казном Божјем	28.4	29.8	31.8	5.7	4.4	74.1	37.2	1.07	0.48
T9. Потреба васпитања деце у духу десет Божјих заповести	39.0	38.1	16.3	4.5	2.3	85.2	4.01	0.96	0.39
T10. Заступљеност верског понашања у породичном животу припадника ВСЦГ	25.6	38.1	23.4	9.6	3.4	75.4	3.73	1.04	0.51

Интелектуалну димензију религиозности и њен утицај на морал савгледали смо преко религијског веровања испитаника у догматско језгро вере, односно њене кључне постулате којима је Српска православна црква градила и одржавала морал народа кроз историју. Без тих образаца немогуће је замислити институционализовано прихватање и понашање верника, нити дати поузданију оцену о снази утицаја Цркве на морални живот припадника војске. Бог је извор највише правде, истине, доброте и љубави – тврди 79,5% испитаних припадника Војске, а да ће свако полагају рачуне пред Богом за своје поступке на овом свету, тврди 73,9. Дакле, и као сазнање и као санкција ова кључна догма (Божји Закон) је у високом степену присутна код припадника Војске. Степен њеног прихватања у потпуном је складу са интензитетом религиозног осећања појединих категорија испитаника. Потпуно идентичне високе корелације ове две тврдње (0,60) на најбољи начин показују истинску снагу и предност Божјег моралног Закона, односно потврду и нужност *есхатолошког поравнања* и неодојивост Божјег учења од моралне примене – норме од санкције –

преступа од казне. Чврсте везе ове две тврдње са варијаблама традиције на најбољи начин потврђују снагу моралног императива на основу којег се вековима градио морал српског народа. Скоро идентични резултати добијени су и на питање веровања у свевидећег и свуда присутног Бога.

Када је владика ваљевски рукоположио знаменитог Јакова Ненадовића, одржао је кратак говор, који се, како су тврдили очевици, могао свести на две поуке: „Народе“! рекао је владика, „Ко на небо плује на образ му пада“, а „Ко је на Бога лај’о он се увек кај’о!. Уврштене су у истраживање како би се, колико је то могуће утврдио степен осећања кривице и гриже савести испитаника због непоштовања (кршења) верских начела и евентуалног кајања испитаника – бивших атеиста. На основу високог степена сагласности од 83%, који је приближан проценту укупно религиозних у Војсци, најнижа стандардна девијација у скали, висок проценат сагласности код најстаријих припадника војске (75,8%), скоро половина позитивно изјашњених умерених и искључивих атеиста, може се закључити да добијени резултати, у знатној мери, поткрепљују полазну претпоставку. Иако нису добијене веће разлике код старијих годишта, како се очекивало, полазни став потврдио се на други начин. Наиме, потврдило се догматско начело да су кајање, покајање и исповед релативни, да ту потребу има и осећа сваки верник, без обзира на степен религиозности. Зато очекивана дистинкција у односу на остала обележја, пре свега на старост испитаника, није могла видљивије доћи до изражаја. Међутим, њена значајнија веза са старошћу – независном варијаблом (0,16), варијаблама које се односе на задовољство собом, сопствено здравствено стање, донекле, асоцирају на извештај духовни немир код старијих испитаника. Иста стандардна девијација, скоро идентичан проценат позитивних одговора и средња вредност добијени су и на питање о потреби да се, без обзира на све околности и тешкоће, човек увек понаша у духу Божјег моралног закона. Значајна чињеница да се о овој, као и о наредним тврдњама (изузев десете), позитивно изјаснио висок проценат атеиста упућује на закључак да и они, без обзира на своје верско убеђење, у високом степену прихватају и увиђају значај верског учења за морал, односно теолошку тврдњу да је Божји Закон дат сваком човеку, без обзира на то да ли је он њега свестан или не. Знатно нижи резултати, мада са јачом корелацијом, добијени су на питање о утицају догматике на етику, односно да без вере нема морала. Ни овде не постоје значајније разлике по обележјима испитаника, изузев религиозности, где је она посебно између изразитих теиста и искључивих атеиста врло висока (60,3%). Имајући у виду да су наведене тврдње опште познати етички постулати, сматрамо да добијена релативно ниска средња вредност, с једне, а значајна корелација, с друге стране, у овој тврдњи показује да је њен низак ранг у скали последица тога што испитаници не поседују основна знања из

подручја верског морала. Ова констатација односи се и на друге варијабле из Т и МВ-скеале. То је разумљиво када се зна да су годинама ти садржаји били табу-тема и брижљиво прикривана васпитно-образовна чињеница у школама и на факултетима. У уџбеницима филозофије, етике и педагогије и данас се тешко може наћи било какав теолошки приступ друштвеним појавама и феноменима, што је посебно карактеристично за војну средину.

Једно од најинтересантнијих, најконтроверзнијих и најинтимнијих питања у упитнику односило се на присуство, доживљај мистичног–трансцендентног искуства у вези с верским моралним кодексом код припадника војске. Да су доживели или осетили милост, дар, опомену и казну Божју потврдило је 74,1% испитаника. Имајући у виду амбивалентност и сложеност религиозног осећања и искуства, тежину његовог „хватања“ у мрежу сећања и изрецивости, добијени проценат одговора је изнад очекиваног: ученици и студенти – 79,6%, а старешине – 68,3%. С обзиром на религиозност, то се најчешће догађало изразитим верницима (88,6%), а најмање умереним атеистима (31,9%). У структури испитаника карактеристично је висок степен потврђених одговора оних који нису у стању да процене своју религиозност, као и код умерених, па чак и изразитих атеиста. Та чињеница, на специфичан начин, допуњује слику религиозности испитаника, посебно оних који тврде да „уопште“ не верују. Вероватно су овде, поред трансцендентног искуства класичне религије, одговори испитаника допуњени искуствима световне и друге, такозване религиозности, али је у овој тврдњи, више него у осталим, посебно дошао до изражаја познати амбивалентни став атеиста, који се често може чути: „не верујем, али има нешто“. Добијена општа корелација од 0,48 у високом степену потврђује искреност испитаника. Ову тврдњу испитаници су допунили и текстуалним одговорима. Наиме, више њих (12) који су прошли страхоте рата, написали су да никаквим рационалним разлозима не могу објаснити како су у одређеним ситуацијама остали живи, већ да их је „сами Бог сачувао“.

Припадници Војске били су најјединственији у одговору на питање – да ли децу треба васпитавати у духу верског морала. То је потврдило 85,2% испитаника свих категорија. Правилна дистрибуција, са знатно мањом средњом вредношћу (75,4%), добијена је и на питање да ли је верски морал на различите начине заступљен у њиховом породичном животу. Живот у духу верског морала највише је заступљен у породицама ученика и студената, затим војника, старешина, а најмање у породицама цивилних лица. Детаљнијом статистичком анализом одговора на претходна питања, која су дала цивилна лица (која су углавном из породица војних старешина) види се да су они по питању религиозности и верског морала „таоци“ своје породице, што они у одговорима

признају, али то даље не желе да следе. Поред осталих, ова чињеница знатно указује на тренд и природу повратка припадника Војске и српског народа религији. Тај повратак није наметнут већ последица увиђања истинске властите потребе да се приближе вери (Богу) и да ту вредност негују у својој породици.

Резултати емпиријског истраживања ставова припадника Војске СЦГ о утицају религије на морал Војске и увођењу верске праксе у Војску

Када би живели у религиозној средини били би срећнији, тврди укупно 60% испитаних припадника Војске (табела 4).

Табела 4

Верски морал и морал Војске

Мишљење (тврђе)	Фреквенција одговара у %								
	1	2	3	4	5	1+2 +1/2 3	СВ	СД	КОР.
МВ1. Веровање да би живот у религиозној средини био срећнији	19.1	23.3	35.2	15.5	7.0	60.0	3.32	1.15	0.35
МВ2. Веровање у зависност морала од веровања у Бога	25.8	28.3	30.9	10.2	4.8	69.5	3.60	1.11	0.44
МВ3. Веровање да „без Часног Крста нема ни слободе златне“	28.7	31.9	27.6	7.7	4.3	74.4	3.73	1.08	0.48
МВ4. Веровање у улогу вере у очувању нације, у прошлости и будућности	25.4	25.9	33.2	9.1	6.6	67.4	3.54	1.15	0.40
МВ5. Утицај молитве, покајања, исповеди, поста и других облика верске праксе на развој војничких врлина	21.3	26.9	35.2	10.7	6.0	65.8	3.67	1.11	0.43
МВ6. Потреба за полагањем војничке заклетве на верски начин	19.5	21.1	32.8	17.1	9.7	57.0	3.24	1.22	0.43
МВ7. Религија као незаменљив извор војничког патриотизма и надахнућа	20.6	27.2	36.5	9.5	6.4	66.0	3.46	1.10	0.43
МВ8. Свештеник у јединици је потребан ради лакшег превазилажења душевних проблема	15.8	22.5	36.0	15.2	10.6	54.3	3.17	1.18	0.36
МВ9. Потреба за верском едукацијом	14.9	25.1	36.1	15.8	8.2	53.5	3.23	1.13	0.34
МВ10. Потреба за увођењем свештеника у Војску	21.1	23.5	34.9	11.4	9.2	62.0	3.36	1.19	0.37

Напомена: 1 – потпуно се слажем; 2 – слажем се; 3 – не могу да проценим; 4 – не слажем се; 5 – уопште се не слажем

Када се детаљније сагледа добијена пројекција те „срећније“ средине, може се видети да она у високом степену представља

најобјективнију слику (критику) садашњег социо-психолошког и политичког контекста у којима живе и раде припадници Војске. Анализом корелација ове варијабле са осталим варијаблама из упитника, може се закључити да они ту средину, пре свега, виде као амбијент у којем је однос према патриотизму позитивнији, у којој би углед Војске СЦГ био много већи, однос према херојима и значајним историјским личностима правилнији, у којој не би било толико негативних појава, недисциплине, невојничког понашања, малтретирања потчињених, где би укупна радна атмосфера у колективима била хуманија, људи задовољнији условима рада и смештаја, а сарадња и узајамна помоћ израженија. Њене чврсте корелације са тврдњама Т и МВ-скеале, посебно, ($T7 = 0,50$) да без вере нема морала и ($MB2 = 0,61$) да је Бог највиши извор правде, истине и љубави, асоцира на чињеницу да се та средина доживљава у смислу наведених верских начела и идеала. Иако је формулација самог питања упућивала на пројекцију властитих искустава и проблема, добијени одговори, који се, углавном, односе на актуелна питања Војске као институције, сведоче о висини патриотске свести њених припадника, који њен укупан друштвени положај и патриотских вредности дубоко доживљавају као властите проблеме и тешкоће.

Ставовe припадника Војске о улози вере у одбрани српског народа проверили смо кроз варијабле о: (1) историјској улози вере у очувању слободе, (2) очувању вере и нације у прошлости и будућности и (3) улози вере као извора патриотског надахнућа данас. Са тврдњом да без Часног Крста нема ни Слободе златне укупно се слаже 74,4% испитаника. Разлог што је тврдња о улози вере у очувању нације знатно ниже вреднована (64,4%) делимично се може објаснити другим делом ове тврдње, која поред историјског захтева и будући став, који је код испитаника изазвао одређене недоумице. Са незнатно друкчијом формулацијом ова варијабла је поновљена из истраживања из 1997. године („Вера нас је одржала, њојзи хвала“. Тада се с њом сложило 78,8% испитаника, односно 14,4% више него сада. У односу на остала обележја нема ни сада већих разлика, изузев религиозности, где је број у односу на оне који уопште не верују сада мањи за 5,3% што се може објаснити порастом религиозности у војној популацији и директним смањењем категорије искључивих атеиста.

Да религија својим етичко-религиозним учењем и данас представља незаменљив извор војничког патриотизма и надахнућа тврди 66% испитаника. Иако је код испитаника превладао позитиван однос према историјском аспекту вере и верске борбене традиције, остварене корелације са религиозношћу, раније од 0,48, сада 0,49, потврђују закључак да највећи број припадника Војске увиђа њен значај у очувању слободе и националног идентитета и у будућности.

Данас би у Војсци требало полагати војничку заклетву на верски начин, пред свештеником и јеванђељем – тврди 57% припадника. То недвосмислено доказује преку потребу присуства верског момента у сакралном чину заклетве, у лику представника цркве, чиме она добија сакралност (светлост), узвишено осећање и снагу, као јамство да ће се дати заклетва поштовати.

У односу на 1997. годину запажа се већи степен потребе духовне партиципације старешина са свештеником. Чвршћа корелација ове тврдње са питањима из МВ-скеале показује традиционалну укорененост пасторалне психологије и облика њеног душебрижничког збрињавања у народу.

За разлику од претходног истраживања, када се присуство представника Цркве односило на свештеника само као госта у касарни, сада се оно директно односило на увођење свештеника у Војску у оквиру организоване верске службе. Са наведеном тврдњом да свештенике одмах треба увести у јединице – установе Војске слаже се укупно 62% припадника ВСЦГ. Поред осталих корелација, које смо истакли у претходној тврдњи, посебно је значајна висока корелација ове варијабле са варијаблом МВ9: о потреби верске едукације (0,68). Када се, по рангу, упореде корелације ове тврдње са осталим варијаблама М и МВ-скеале, проистиче да су свештеници припадницима војске потребни ради: превазилажења животних проблема, постизања смисла живота и личне среће, остваривања срећније и хуманије средине, остваривања потребе за покајањем, исповеди и других црквених чинодејстава и, посебно, верске едукације и присуства институције Цркве, односно свештеника у култу војничке заклетве.

Један од значајнијих показатеља утицаја вере на живот верника представља обим и степен познавања верског учења и изражена жеља за верском едукацијом. Теза о односу испитаника према том делу њиховог образовања, проверена је на посредан начин кроз степен задовољства испитаника заступљеношћу облика верске едукације у војним часописима и листу „Војска“. Добијени резултати остали су на нивоу претходног истраживања. Наиме, 53,5% припадника Војске не изражава већу потребу за заступљеношћу ових садржаја у војним гласилима. Примећује се да ни разлике у религиозности о овом питању нису изражене као у осталим тврдњама. Очигледно је да ту потребу на ниском нивоу осећају, скоро, подједнако сви. Тада се шире сагледа постојећа реалност у Војсци, може се констатовати да, поред декларативног признавања и увиђања значаја вере, на том плану није ништа значајније учињено. У том контексту веома је значајна корелација ове тврдње са варијаблом која се односи на увођење свештеника у Војску (068). Она на директан начин потврђује и опомиње да се, без обзира на одређене напоре који се чине, без увођења свештеника и организовања верске праксе у јединицама не може говорити о организованијој едукацији и озбиљнијем утицају вере на морал војске.

Резултати факторске анализе емпиријског истраживања утицаја религије на морал Војске СЦГ

Статистичким показатељима факторске анализе, на основу груписања варијабли унутар екстрахованих фактора о утицају религије на морал, приказани су аспекти на које се ти утицаји деле, а на основу места фактора у факторском моделу и оптерећења варијансе, дато конкретније и поузданије сазнање о степену њиховог утицаја на морал. Изглед *факторске криве* определио је OBLIMIN-ротацију од пет фактора. На тај начин, изузев фактора о негативним појавама, извршена је груба подела свих варијабли на питања која се тичу бројних свакодневних питања изградње морала, као и верска питања, при чему су верске варијабле из З, Т и МВ-скеале разложене на три фактора, чиме су створене повољније могућности њихове дубље анализе и интерпретације.

Први фактор носи највећи проценат варијансе (табела 6) и изразито је доминантан, што се може видети у табели факторског модела (табела 7), јер окупља највећи број тврдњи (21), са највећим оптерећењима. На њему се издвојило осам тврдњи из скале о патриотским вредностима, целокупна скала о мотивацији и три тврдње (А5, А7 и А4) које се односе на адаптацију

Табела 6

Приказ факторског оптерећења

ФАКТОР	Loadings ТОТАЛ	% ВАРИЈАНСЕ	КУМ. ВАР.%
1.	16.346	23.6	23.86
2.	11.222	16.38	40.24
3.	2.865	4.18	44.42
4.	2.359	3.44	44.86
5.	2.049	2.99	50.85
УКУПНО ОБЈАШЊЕНА ВАРИЈАНСА: 50,85			

Овај фактор, поред патриотских, чине посебно јаке тврдње које се односе на повољну психо-социјалну климу у командама, јединицама и установама Војске, па се може назвати **фактором патриотских и војних вредности**.

Табела 7

Приказ таблице факторског модела

Варијабле	ФАКТОРИ				
	1.	2.	3.	4.	5.
В1: Одбрана слободе и отаџбине	.983				
М4: Санкционисање негативног понашања	.872				
В6: И у најтежим сит. треба бранити част и дост. народа	.886				
А5. Задовољство културним и спортским животом	.858				

M6: Одговорност према извршавању задатака	.746			
B3: Одбрана уставног поретка	.796			
M2: Другарство у колективима	.745			
M9: Сарадња и узајамна помоћ	.753			
M8: Радна атмосфера у колективу	.609			
M5: Реалност захтева старешина	.712			
M1: Однос према претпостављеним старешинама	.579			
B2: Одбрана суверенитета и независности	.609			
M10: Војничка строгост и правичност	.540			
M3: Вредновање резултата рада	.560			
A7: Задовољство условима смештаја у касарни	.632			
M7: Поштовање прописа у раду и понашању	.580			
A4: Припреме пред најзначајније задатке	.472			
B4: Поверење у највише војно руководство	.540			
B7: Углед Војске у народу	.494			
B5: Поверење у највише државно руководство	.513			
B8: Историјске личности и хероји као извор патриотизма	.361			
T3: Веровање да ће свако полагати рачуне пред Богом		.1027		
T4: Веровање у свевидећег и свуда присутног Бога		.985		
T2: Бог – као извор највише правде и истине		.902		
T7: Без вере нема морала		.857		
T5: „Ко на Небо пљује на образ му пада“		.751		
T8: Искуство са милошћу, опоменом и казном Божијом		.786		
T10: Заступљеност верског морала у породичном животу		.721		
T9: Понашање у духу десет Божјих заповести		.627		
MВ3: „Без Часног Крста нема ни Слободе златне“		.580		.369
T1: Потреба да се крсти, венча, слави славу и верски сахрани		.513		
B9: Значај патриотизма у одбрани		.430		
MВ4: Вера као чувар нације у прошлости и будућности		.552		
MВ2: Зависност морала од веровања у Бога		.526		
A9: Задовољство гарнизonom			1.03	
A8: Задовољство исхраном у касарни			1.02	
A10: Задовољство дужношћу			.960	
MВ10: Потреба за увођењем свештеника у Војску				.978
MВ6: Полагање заклетве на верски начин				.935
MВ9: Верска едукација				.863
MВ8: Потреба свештеником – душебрижником у Војсци				.854
MВ7: Вера као незаменљив извор надахнућа и патриот.				.583
MВ5: Утицај верских обреда на развој војничких врлина				.547

MB1: Веровање да би живот у религиознијој средини био срећнији.				.491
P6: Малтретирање потчињених				-634
P9: Недисциплина				-651
P10: Невојничко понашање				-715
P3: Међусобно поверење				.585
P8: Самовољно удаљавање из јединице				-615
P2: Поштовање личности и достојанства				.576
P1: Брига о људима				.607
P5: Преокупираност личним проблемима				-529
P7: Крађе и пљачке				-644
P4: Поступање по законима и прописима				.465
P3: Међусобно поверење				.585
P8: Самовољно удаљавање из јединице				-615
P8: Самовољно удаљавање из јединице				.576
P1: Брига о људима				.607
P5: Преокупираност личним проблемима				-529
P7: Крађе и пљачке	355			
P4: Поступање по законима и прописима				.465

Имајући у виду да је преобиман, да садржи скоро идентични број В, М и четири тврдње В-скеале и потребе да сазнамо која од ових скала има доминантнији утицај, покушали смо даље да разложимо овај фактор. У анализи девет фактора, у први фактор су ушле тврдње које се односе на војну организацију, док су се патриотске вредности оствариле иза религије на четвртм фактору. Дакле, доминантније су војне вредности, што у ранијем истраживању из 1997. године није био случај. Детаљнија анализа овог фактора показује да иза тврдње В1, која се односи на спремност подношења жртве у одбрани слободе и отаџбине и која носи највећи проценат оптерећења (0,98), долази тврдња са процентом варијансе 0,88, која се односи на став о санкционисању негативног понашања. То показује да постоји јак револт код испитаника због ерозије патриотских вредности у друштву и да, без обзира на висину добијених вредности у скалама и проценте оптерећења, у одговорима испитаника постоји део празне реторике. Све наведено још више поткрепљује чињеница да се тврдња В9 (значај патриотизма у одбрани) издвојила (боље рећи – „побегла“) из реалних егзистенцијалних питања и приклонила другом фактору, односно есхатолошким вредностима Војске и морала.

Други фактор је издвојио 14 тврдњи, али исто тако са високим оптерећењима. На овом фактору издвојила се цела Т-скала, три тврдње МВ-скеале и једна тврдња В-скеале. Имајући у виду да се тврдња МВ3 („Без Часног Крста нема ни Слободе златне“) остварила као двофакторска; да је МВ2 на изврстан начин поновљена тврдња Т7, и МВ4 – вера као чувар нације у прошлости и будућности, а да највећа оптерећења имају тврдње: Т3, Т4 и Т2, које се односе на есхатолошко поравнање, као кључну догму Христове науке о моралу и свевидећег

и свезнајућег судије, може се закључити да овај фактор искључиво обухвата тврдње које се односе на питања верског морала. Зато се може назвати **фактором Божјег моралног закона и казне**. Он показује снагу Божје санкције и религијску утемељеност људске природе и морала и Кантову (и многих других) истину да се у „крајњим“ питањима живота, смисла и бивствовања човека налазе кључни разлози који га „нагоне“ да се понаша у духу моралних закона и норми. Осим тврдњи из Т-скеале, на овом фактору су се издвојиле и три тврдње из МВ-скеале – МВ 2, 3 и 4. У првој тврдњи се каже да је вера зависна од морала, у другој да „Без Часног Крста нема ни Слободе златне“ док трећа указује на веру као поузданог чувара српске нације у прошлости и будућности. Њихово издвајање из четвртог фактора, који садржи премисе религијског друштвеног практиковања, понашања и остваривање на овом фактору, као и тврдње из В-скеале која се односи на значај патриотизма у одбрани отаџбине, на најбољи начин потврђују дубоку есхатолошку утемељеност ових патриотских вредности у Божјем Закону и чињеницу да је вера одувек представљала основни стуб око кога се градила одбрана српског народа.

Трећи фактор није нарочито значајан са становишта броја варијабли, колико са становишта процента варијансе. Окупио је укупно три тврдње из А-скеале: задовољство гарнизомом, исхраном у касарни и дужношћу. Настао је повезивањем испитаника који су истински религиозни и који су се, у складу са својим верским учењем, одвојили од осталих испитаника позитивним односом према „светој“ земљи, „светој“ дужности и исхрани – „светом посту“. Висок проценат укупне варијансе, чињеница да је прва варијабла овог фактора са највећим оптерећењем у целој факторској матрици и његово место (ранг) у факторском моделу између варијабли Т и МВ-скеале на изванредан начин „посвећују“ ова питања и издвајају их из контекста и значаја пуке адаптације. Пажљивијим сагледавањем улоге и схватања ових феномена може се закључити да су то најзначајнији облици српске верске борбене традиције, преко којих је она обликовала свест и морал српских ратника. Зато се овај фактор може дефинисати као **фактор култа свете српске земље, светог поста и свете војничке дужности**.

Четврти фактор издвојио је осам тврдњи са много мањим оптерећењима у односу на прва три фактора. На овом фактору издвојило се шест тврдњи МВ-скеале које се тичу потребе изградње морала војске у духу верског морала и преке потребе упражњавања верске праксе у војсци. С обзиром на то да се све односе на таква питања, овај фактор смо назвали **фактором верске праксе у војсци**. Имајући у виду да су две тврдње из ове скеале „отишле“ на други фактор, а једна се (МВ3), као двофакторска, већим оптерећењем варијансе остварила у другом фактору, може се рећи да су посебно прве две изван контекста утицаја вере на морал у актуелној ситуацији, односно да оне својим начином испољавања не спадају у варијабле које се односе на

облике верског практиковања. Прва тврдња са највећим оптерећењем односи се на потребу за увођењем свештеника у војску, што потврђује да је сваки облик сагледавања утицаја вере на морал у Војсци незамислив и неодвојив од свештеника као представника Српске православне цркве. Према оптерећењима варијансе у варијаблама које га чине може се закључити да припадници Војске очекују (виде) свештеника најпре у улози Божјег представника у чину – култу заклетве; учитеља који ће их упутити и помоћи да боље упознају своју веру и верски живот; личног душебрижника у процесу превазилажења душевних проблема, богом надахнутог родољуба у мотивацији и припреми за војничке подвиге; одгајивача војничких врлина и као човеку – хуманисту који ће допринети да војничка средина буде оплемењенија и подношљивија. Из корелација већег броја двофакторских варијабли и сагледавања оних које су биле близу границе факторског остварења (до 30% варијансе) може се закључити да верски обреди, иако издвојени, представљају чврсто јединство са укупним верским конструктом – верским моралом друштва и Војске. То у истраживању најбоље потврђује „порука“ остварена двофакторске варијабле: „Без Часног Крста нема ни Слободе златне“, која их на симболичан начин повезује, али, исто тако, „опомиње“: да све што је чињено и што треба чинити у одбрани и моралу неодвојиво је од Бога и Српске православне цркве.

Пети фактор је мање значајан са становишта оптерећења, али је значајан по броју варијабли. Одвојио је тврдње П-ске, односно појаве, које негативно утичу на морал. Са становишта тезе он показује да су негативне појаве неспојиве са моралом, посебно са вером. Највећи проценат негативног оптерећења имају тврдње које се односе на војничко понашање, постојање недисциплине, малтретирање потчињених, грађе, пљачке и самовољно удаљавање из јединице. На овом фактору оствариле су се и оне појаве које у свом називу нису имале стриктно негативан предзнак, али неповољно утичу на стање морала. Такав случај је са тврдњом (П5) која се односи на преокупираност личним проблемима, која се позитивно остварила у првом, а већим делом негативно у петом фактору.

На основу корелација између фактора добијених OBLIMIN ротацијом (табела 8) прво што се може уочити из корелационе матрице јесте да пети фактор у знатном степену негативно корелира са свим факторима, што је последица негативне скале и што потврђује тезу да су негативне појаве неспојиве са верским моралом. То се најбоље огледа у високој негативној корелацији са четвртим и другим фактором, односно варијаблама које се односе на верски морал и практиковање верских обреда у Војсци, што значи да су такве појаве, посебно, у највећој супротности са верским моралом и највећа препрека негативним појавама.

Приказ интеркорелације између фактора

	1. фактор	2. фактор	3. фактор	4. фактор	5. фактор
1. фактор	1.000				
2. фактор	0.20	1.000			
3. фактор	0.51	0.51	1.000		
4. фактор	0.39	0.47	0.62	1.000	
5. фактор	-0.46	-0.57	-0.16	-0.84	1.000

Први фактор, који је најзначајнији на основу статистичких показатеља, највише корелира са трећим, затим четвртим и другим фактором. То доказује, односно потврђује, познати ранији став да на морал припадника војске вера највише утиче својом традицијом и обредима, а мање верским учењем – догмом. Други фактор је у слабијој корелацији са првим, а у значајнијој је корелацији са трећим фактором. Овде се, такође, потврдило јединство догме и њеног утицаја на морал. Трећи фактор који смо назвали култом свете земље, поста и свете дужности у највећој је корелацији са четвртим фактором, а знатно мањом са другим и првим. То значи да су облици верске традиције преко којих вера најснажније утиче на морал у вези са обредима, односно формама религијског практиковања и манифестационог изражавања. Када се имају у виду основни индикатори православља, може се закључити да је утицај верске традиције или српске традиције уопште израженији од утицаја догме. То је сасвим оправдано с обзиром на корелације између појединих тврдњи које су изнете у појединачној анализи и додатно упућује на још два важна закључка: први, да се без обзира на степен садашњег когнитивног догматског утемељења испитаника, у верским манифестационим облицима окупљања налазе велике могућности утицаја на војничке врлине и морал. То је, сигурно, један од најзначајнијих налаза факторске анализе истраживања, јер на емпиријски начин доприноси објашњењу односа знања – вера (да вера битно не зависи од знања) и поткрепљује снагу црквене саборности. Други потврђује резултате осталих истраживања да се, без обзира на јединство религијског феномена, финијом OBLIMIN-анализом, може говорити о релативно различитим утицајима њених структурних компоненти на морал. Дакле, сви фактори су у корелацији и представљају јединство (композит) утицаја вере на морал, с једне, и посебне аспекте утицаја религијског феномена, с друге стране.

Закључак

Религија и религиозност одувек су представљали мистерију, поред осталог и зато што се постојање религиозног осећања не може лако ни доказати ни измерити. Међутим, и поред недовољне литературе, неразрађених модела истраживања и објективне ограничености

и сложености религијских утицаја и проблема димензионирања бројних фактора и варијабли, које је, као најзначајније, тешко издвојити и сагледати њихов међусобни утицај, резултати овог истраживања потврђују да религија није емпиријски несазнатљива појава. Посматрано на нивоу целог узорка може се закључити да се тестирана полазна хипотеза о позитивном утицају религије на морал Војске СЦГ у целини потврдила (табела 9). Изузев код два питања, добијене су позитивне вредности по одговорима и скалама. Укупна добијена средња корелација износи 0,20 а разлика о позитивнијем односу верника у односу на религиозност 11,3%. Уобичајене и очекиване ниске корелације добијене су о питањима утицаја религије која се односе на ставове припадника Војске о утицају вере на морал. Разлика између ове две групе питања највећим делом изражава однос (разлику) између стварног – „правог“ и декларативног – „набеђеног“ верника, односно декларативног изјашњавања испитаника о њиховој религиозности и стварног верског понашања и деловања, које из ње проистиче у свакодневном раду и понашању. Одлучност и начин припадника Војске које исказују при повратку својој вери и традиционалним вредностима та разлика ће се све више смањивати. Релативно ниска укупна средња разлика у односу на религиозност резултат је великог броја неопредељених испитаника који су, исто тако, били неопредељени у својим одговорима. Сагледавајући однос теиста и атеиста произилази да су позитивне разлике много веће. На основу свеукупних добијених резултата може се закључити да је религиозност у свим својим аспектима позитивна за морал Војске и да је, едукацијом и организованом верском праксом, треба још више развијати и оплемењивати.

Табела 9

Основне статистичке вредности утицаја религије на морал Војске на нивоу узорка

Скала	Фреквенција одговара у %					1 + 2 + 1/2 3	СВ.	КОР.	Разлика с обзиром на религиозност у %
	1	2	3	4	5				
В	55.4	26	10.2	4.1	3.3	87.01	4.26	0.14	4.8
М	44.9	37.4	9.0	4.7	3.0	87.3	4.16	0.09	5.0
А	32.2	36.3	14.0	11.4	6.23	77.3	3.72	0.13	3.9
П	50.1	25.9	13.9	4.4	3.6	8.41	3.15	0.04	0.4
З	23.5	39.0	26.4	8.9	2.3	75.8	3.72	0.11	3.7
Т	36.1	31.8	22.5	6.3	3.4	79.3	3.90	0.49	32.4
МВ	21.1	26.0	33.8	12.2	7.1	63.0	3.43	0.40	28.7

Литература:

1. Ш. Бахтијаревић, Социолошки и психолошки аспекти религијског феномена, *Питања*, Загреб, 8/1976.

2. М. Бешић, Б. Ђукановић, *Богови и људи – религиозност у Црној Гори*, SOСЕН, Подгорица, 2000.
3. М. Благојевић, Везаност људи за религију и цркву на православно хомогеним просторима, Зборник радова *Религија рат–мир*; Градина, Ниш, 1994.
4. А. Гамс, *Библија и друштво*, Матица српска, Нови Сад, 1983.
5. Ј. Гилфорд, *Основи психолошке и педагошке статистике*, Савремена администрација, Београд, 1968.
6. Група аутора, *Шта нам нуди православље данас*, Зборник текстова, приредила Гордана Живковић, Градина, Ниш, 1993.
7. Д. Дамњановић, Развијање и вредновање морала ВЈ, *Војно дело*, бр. 2/1995.
8. Д. Ђорђевић, Друштвене детерминанте религиозности, *Социолошки преглед*, Београд, 18/1984.
9. М. Ђорђевић, *Морал војске*, ВИЗ, Београд, 2000.
10. Д. Калезић, *Упознајмо религију*, Православље, Београд, 1982.